

C. Starší česká literatura

1. Přehled literárního vývoje v českém středověku / 2. Ukázky staroslověnské literatury / 3. Staré pověsti české / 4. Kosmas: Kronika Čechů / 5. Ukázky literatury doby lucemburské / 6. Ukázky literatury doby husitské

Pozice české slovesné kultury byla vždy ovlivněna skutečností, že počet uživatelů češtiny není ve světovém měřítku vysoký. České země se ovšem nacházejí na historické křižovatce mnoha kulturních vlivů, což naopak vede k tomu, že česká slovesnost i literatura dosáhly značné vnitřní rozrůzněnosti, pohotově zachycovaly obecné trendy a obsahují řadu kvalitních děl. Chceme-li tuto skutečnost poznat blíže, musíme ovšem přiznat, že vymezení pojmu česká literatura není snadné: mnozí její autoři nepsali (jen) v češtině, někteří tvořili rovněž v zahraničí, naopak do českého literárního vývoje zasáhly také osobnosti pocházející z ciziny a mnohá díla české literatury prorazila do světa jen ve spojení s jinými druhy umění. Není ovšem překvapivé, že tento vývoj začal již v raném středověku – ostatně česká literatura je nejstarší literaturou slovanského světa.

1. Přehled literárního vývoje v českém středověku

1-1 První písemné zmínky o Českých zemích a jejich obyvatelích; 1-2 Staroslověnské písemnictví na Velké Moravě / 1-3 Česká lidová slovesnost v počátcích českého státu / 1-4 Přejít k latinskému písemnictví za vlády dynastie Přemyslovců / 1-5 Rozkvět české literatury v době lucemburské / 1-6 Česká slovesná tvorba v éře husitství a počínající renesance.

1-1 První písemné zmínky o Českých zemích a jejich obyvatelích

Vůbec první písemné zmínky o Českých zemích najdeme v dílech starořímských historiků z počátku císařství, tedy z období kolem přelomu letopočtu (nejznámějším z nich je Tacitus). Zmiňují Čechy pod jménem *Boiohaemum*, jež upomíná na skutečnost, že Čechy předtím bývaly součástí území keltského kmene Bójů – prvního obyvatelstva Českých zemí, jehož jméno známe.

Po keltské éře bylo naše území v 1. – 6. století po Kr. součástí teritoria některých germánských kmenů, především Markomanů a Kvádů.

V 1. polovině 6. století byzantští historici Prokopios a po něm Jordanis uvedli ve svých dílech průkopnické zprávy o Slovanech a o jejich expanzi v krajinách severně od Dunaje.

Především v 7. století vznikla v germánském státě Franské říši latinsky psaná kronika (kniha obsahující chronologicky řazené zprávy o významných událostech) označovaná jako *Kronika tak řečeného Fredegara* (podle franského mnicha, patrně nejvýznamnějšího z jejích autorů). Najdeme v ní první zmínku o Slovanech v Českých zemích: týká se kmenového svazu Sámova říše, jež pod vedením původně franského kupce Sába sdružovala západoslovanské kmeny a vítěznými bitvami se úspěšně ubránila jak turkotatarským Avarům, tak posléze Frankům (bitva u Wogastisburgu).

1-2 Staroslověnské písemnictví na Velké Moravě

V 8. století se České země staly objektem křesťanských misí. Kromě zvláštního, samostatného působení iroskotských misionářů se jednalo především o misie franské. Franští kněží se orientovali na šíření křesťanství mezi vládnoucí vrstvou zdejšího slovanského obyvatelstva. Iniciovali vybudování prvních kostelů, do nichž ovšem tehdy mohli vstupovat jen lidé pokřtění. Bohoslužby byly téměř celé v latině – tedy včetně všech čtení z Bible. V slovanském jazyce franští misionáři prezentovali pouze kázání (promluvu aktualizovaně vykládající čtený biblický text); všechny slovanské jazyky si tehdy ještě byly velmi blízké (téměř jako různá nářečí jazyka jediného).

V r. 800 se franský král Karel I. Veliký dal v Římě od papeže Lva III. korunovat na (již středověkého) římského císaře; tím si nárokoval vládu nad celou vlivovou sférou křesťanského

Autoři čerpají především z **dávných českých kronik**. Zdá se, že **nejstarší** je pověst o zakladatelském páru **Přemysl Oráč a věstkyně („kněžna“) Libuše**, jenž stojí na počátku příběhu první české panovnické dynastie Přemyslovců. Profese oráče je tu obecným symbolem plodnosti (tak jako v řadě jiných kultur), obě osobní jména představují kýžený soulad rozumu a citu.

Zřetelně mladší jsou pověsti o praotci Čechovi a o jeho nástupci Krokovi. Tyto pověsti vznikly především jako snaha vzdělaných kronikářů zaplnit bílá místa v historii na základě předpokládané analogie českých dějin se slavnými dějinami jiných národů: Izraelitů, Trójanů, Římanů... Pověst o Dívčí válce je patrně beletristickou ozvěnou erotických her slovanské mládeže, pověst o Lucké válce mezi Čechy a severočeskými Lučany je odrazem sjednocování Čech pod vládou přemyslovského rodu v 10. století a svou formou nakročila k formě hrdinského eposu. A pověst o prozíravém Horymírovi a jeho věrném koni Šemíkovi je písemně doložena až od 16. století.

1-4 Přejít k latinskému písemnictví za vlády dynastie Přemyslovců

V zemi Čechách sídlil jediný slovanský kmen, **Češi** (*Čech* = domácká podoba slova *člověk*). Češi byli v úzkém etnickém i kulturním vztahu s Moravany: jednalo se vlastně o příslušníky starší a mladší vlny slovanského osídlování Českých zemí. Češi se především od 8. století dělili na fakticky samostatné politické celky, tradičně, ale nepřesně zmiňované jako kmenová knížectví. Obyvatele jednoho takového území, zahrnujícího Pražskou kotlinu a její nejbližší okolí, označujeme názvem **Čechové**. Vládla tu **dynastie Přemyslovců**, jejímiž prvními známými členy jsou **kníže Bořivoj** (poprvé zmíněn r. 872) a jeho manželka **Ludmila** (oba byli pokřtěni velkomoravskými kněžími).

Po Bořivojově brzké smrti se ve vládě nad Čechy vystřídali jeho dva synové. Starší z nich **Spytihněv I.** se odtrhl od Velké Moravy a přihlásil se do sféry franského (nyní vlastně již německého) vlivu: stal se tak prvním českým politikem zřetelně prozápadní orientace. Velká Morava krátce nato zanikla (po r. 900) pod náporom Maďarů.

Vratislav I. se oženil s Drahomírou z velmožského rodu z Polabských Slovanů, vzdorujících německé vojenské expanzi. Své dva syny pojmenovali symbolicky tak, aby zdůraznili kulturní rozkročenost Čech: starší Václav měl české, mladší Boleslav staroslověnské jméno (v obou případech s významem *více slávy*). Po Vratislavově časně smrti se rozhořel **spor mezi Ludmilou a Drahomírou a posléze mezi Václavem a Boleslavem**. Motivem obou konfliktů byl svár mezi pokojným přebíráním kulturních podnětů a budováním obranyschopnosti země. V případě Ludmily se jednalo o – staroslověnské – vzdělávání obou chlapců, v případě Václavově šlo o přijímání západního křesťanství německým prostřednictvím i za cenu asymetrického politického vztahu mezi středočeským státečkem a mocným německým královstvím. Naproti tomu Drahomíra – poučená situací své rodné země – chtěla mít ze synů válečníky a Boleslav plánoval vytvořit z českého státu protiváhu německé rozpínivosti směrem na východ. Situace vyvrcholila **dvěma atentáty**: Drahomíra dala uškrtit Ludmilu (r. 921) a Boleslav probodl Václava (935).

Křesťanští mučedníci **Ludmila a Václav** začali být záhy uctíváni jako **světci** – osobnosti, které osvědčily křesťanské ctnosti v hrdinském stupni. O obou vznikla řada textů – **legend** –, napomáhajících jejich kultu: legendy byly psány **ve staroslověňštině i latině**.

Boleslav I. sjednotil pod svou vládou prakticky celé **Čechy**. Jeho syn a nástupce **Boleslav II.** přiměl církevní autority k **založení pražského biskupství (973)**. Prvním biskupem byl německý kněz Dietmar a po něm Čech **Vojtěch Slavníkovec** z východočeského rodu tehdy soupeřivého vůči Přemyslovcům. Vojtěch podnítil sepsání prvního díla české literatury, které má evropskou úroveň. Jedná se o latinsky psanou **Kristiánovu legendu** (konec 10. století; autorem byl mnich z kláštera v Břevnově u Prahy). Legenda začíná pozitivně laděnými informacemi o Velké Moravě a pak shrnuje Ludmilin a Václavův příběh do jediného textu; stává se tak prvním dílem českého dějepisce. Vojtěch je možným autorem písně **Hospodine, pomiluj ny** (Pane, smiluj se nad námi), jejíž text je směsicí staroslověňštiny a češtiny a jež sloužila jako nejstarší česká národní hymna. Sám

Vojtěch pobýval na mnoha kulturně významných místech Evropy, byl zabit na misijní cestě u pobaltského národa Prusů a stal se dalším českým světcem.

Po r. 1000 v Evropě vzniká **feudalismus**: společensko-ekonomický systém založený na vztahu ochrany a služby mezi vrstvami: panovník (panovnická dynastie) – šlechta a duchovenstvo – poddaní (takto seřazeno z hlediska moci sestupně a z hlediska početnosti vzestupně); výrazem nadřazenosti v takovém vztahu bylo přidělení (propůjčení) půdy k užívání.

V **11. století** kníže **Oldřich** dobyl Moravu. Ve stejné době poustevník a mnich **Prokop** (svatý Prokop) založil **Sázavský klášter**, v němž byla do závěru 11. století pěstována liturgie v církevní slovanštině (uměle udržovaném liturgickém jazyce navazujícím na staroslověnštinu), stal se jeho prvním opatem a těšil se Oldřichově podpoře. Oldřichův syn kníže **Břetislav** podnikl vpád do Polska, kde získal ostatky svatého Vojtěcha a kde při této příležitosti vydal první český – latinsky psaný – zákoník **Dekreta Břetislavova**. Poté byl vojensky přinucen k **začlenění Českého knížectví do Svaté říše římské**.

Čeští panovníci však vždy vydatně podporovali – i vojensky – římské vladaře (německé národnosti) zejména proti italským stoupencům papežské politiky, takže Břetislavův syn **Vratislav II.** získal za tyto zásluhy r. 1085 pro svou osobu prestižní **královský titul (Vratislav I.)**. Evropsky zcestovalý pražský kněz **Kosmas** na to reagoval sepsáním první české kroniky – latinsky psané **Kroniky Čechů** (po 1100), v níž shrnul dosavadní českou cestu na vrchol.

Mezi **Kosmovy** latinsky píšící **pokračovatele** patří např. pražský kněz Vincentius a Jarloch, německého opata kláštera v Milevsku. V r. 1063 vzniklo olomoucké biskupství.

Prvním literárním dílem psaným zcela **v češtině** je píseň **Svatý Václave, vévodo české země** (která také hrála roli národní hymny): vznikla patrně ve **12. století** a vyvíjela se až do 15. století.

12. století je dobou **rozvoje románské kultury** v Českých zemích. V r. 1158 se druhým českým králem stal Vladislav II. (**král Vladislav I.**).

Na konci 12. století získali čeští panovníci královský titul natrvalo. V letech **1198 – 1306** vládlo postupně 5 mocných přemyslovských králů (vždy ve vztahu otec-syn; **poslední Přemyslovci**) a celé této éře vtiskli podobu ucelené státnické koncepce. Stali se kurfirty (český král tedy patřil mezi 7 volitelů římského krále). Usilovali o získání římského královského titulu nebo alespoň o silný vliv v říši, ale zároveň – vědomi si překážek, které jako jediní slovanští panovníci říše museli překonávat – budovali formou personální unie soustátí, jež mělo být protiváhou vlivu římských králů či císařů.

Tato doba znamená také rozvoj **české rané gotiky**. **Přemysl I. Otakar** (vládl 1198 – 1230) získal od římského krále latinsky psanou listinu **Zlatou bulu sicilskou** (1212), která zaručovala českým králům silnou mezinárodní pozici a české šlechtě dávala právo českého krále volit; šlo vlastně o první českou listinu ústavního typu. Z počátku 13. století také pochází text označovaný za první českou větu: jde o česky psaný přípisek k latinské listině z 11. století z Litoměřic.

Václav I. (vládl 1230 – 1253) je obzvlášť spojován s podporou přistěhovalectví **německých kolonistů** (do mnohých nově zakládaných měst či městských čtvrtí a do pohraničí). **Přemysl II. Otakar** (vládl 1253 – 1278) byl zároveň **českým králem a rakouským vévodou**, v obou zemích zakládal četná města a kláštery, pro svou vojenskou sílu a bohatství bývá označován jako **král železný a zlatý**. Jeho autoritativní způsob vlády ovšem vyvolával odpor české i rakouské šlechty, což vyústilo ve vzpouru, jejímž výsledkem byla získání římského královského titulu pro švýcarsko-rakouskou dynastii Habsburků a Přemyslova porážka i smrt v bitvě na Moravském poli.

Následovala pětileté období chaosu a úpadku, kdy Čechy formálně, ale ve skutečnosti nedbale spravoval markrabě Ota V. Braniborský.

Václav II. (vládl 1283 – 1305) získal kromě české královské koruny **také korunu polskou a uherskou** (tu pro svého syna Václava III.). Před r. 1300 byla v Polabí objevena nesmírně rozsáhlá ložiska stříbra. Rychle kolem nich vzniklo město **Kutná Hora**: šlo tehdy o nejvydatnější stříbrné naleziště v Evropě. Václav II. k jeho správě povolal italské odborníky, s jejichž spoluprací vydal latinský **Horní zákoník**, jenž těžbu drahých kovů centralizoval do králových rukou; stal se evropsky

významnou inspirativní právní normou. Václav II. podporoval činnost **minnesängrů** – německých gotických básníků tvořících a interpretujících dvorskou, rytířskou poezii podle adaptovaného francouzského vzoru, sám v jejich duchu také skládal.

Po Václavově nečekaně brzké smrti se vlády nad třemi královstvími ujal jeho mladičkový syn **Václav III.** (vládl 1305 – 1306). V Uhrách a Polsku čelil šlechtickým vzpourám. Boj s tou uherskou vzdal, ale do Polska chtěl táhnout vojensky, jenže ještě před začátkem výpravy byl v Olomouci **zavražděn (1306)**; tím dynastie Přemyslovců vymřela po meči a odešla z dějin.

1-5 Rozkvět české literatury v době lucemburské

Následovaly 4 roky bojů o český trůn. Vítězně z nich vyšla v r. 1310 dynastie Lucemburků, která ve stejné době získala římský trůn: císař Jindřich VII.

Lucemburkové vstoupili do dění ve Svaté říši římské jako spojovací článek mezi německou říšskou politikou a ambicemi sousední Francie (zároveň nastala stoletá éra francouzských papežů vládnoucích z jihofrancouzského Avignonu). Jindřichův syn Jan Lucemburský byl představiteli české šlechty i duchovenstva zvolen za českého krále: volbu podepřel Janův sňatek s Eliškou Přemyslovnou, sestrou Václava III. Lucemburkové učinili z bohatého a strategicky položeného Českého království základní oporu i východisko své vladařské činnosti.

Kulturně je lucemburská doba v Českých zemích naplněna **vrcholnou gotikou**. Na jejím počátku stojí první dvě česky psané knihy (obě veršované). Nejprve je to **Kronika tak řečeného Dalimila**: sahá od počátku českých dějin (praotec Čech) až do začátku lucemburské vlády, její autor je anonymní, ale zřejmě jím byl konzervativně založený šlechtic (snad i kněz?) negativně vymezený vůči posledním Přemyslovcům, vůči jimi podněcované kolonizaci z Německa a vůči moderní, údajně změkčile kosmopolitní gotické kultuře. Druhou českou knihou z této doby je upravený překlad evropsky oblíbené knihy **Alexandreis** (původně latinské) o Alexandru Makedonském, jenž je zde líčen jako vzor panovníka a rytíře.

Vrchol lucemburské epochy představuje dlouhá vláda Janova syna **Karla IV.** (vládl od 1333 s titulem markrabě moravský jako zástupce často nepřítomného Jana, od 1346 jako římský a český král, od 1355 jako římský císař, zemřel 1378). Uskutečnil projekt **sjednocení velké většiny Evropy** – od Atlantiku a Baltu po Černomoří a Jadran – na základě dynastických sňatků, spojeneckých smluv a mírového získávání nových zemí (koupěmi apod.; Země Koruny české). Na rozdíl od posledních Přemyslovců, jejichž koncepce byla především politická, Karel propojoval evropské země nejen politicky a diplomaticky, ale také hospodářskými kontakty, kulturou, vzdělaností, náboženským životem... Jeho úsilí pronikalo všemi vrstvami evropské společnosti, konečným cílem bylo vytvořit křesťanskou říši se světským i duchovním centrem v Čechách a zejména v Praze (byla odmítnuta dosavadní idea, že Svatá říše římská stojí na německé dominanci).

Jazyková a literární kultura Českých zemí je tehdy nesena **2 tendencemi**: (1) vytvářet reprezentativní díla celoevropského dosahu a (2) podporovat lokální kulturu českou. Průsečíkem těchto snah byla Pražská univerzita (dnes Karlova): založena 1348 jako první v Evropě severně od Alp a východně od Rýna, rychle se zařadila mezi nejlepší v Evropě, podnítila zakládání dalších univerzit ve střední Evropě a zároveň přispěla ke zvýšení úrovně nižšího českého školství.

Vynikající latinskou kronikou se stala **Zbraslavská kronika** (hlavním autorem je **Petr Žitavský**, německý opat Zbraslavského kláštera). **Karel IV.** napsal latinsky svůj životopis **Život Karlův** (*Vita Caroli*).

Univerzitní učitel **Bartoloměj z Chlumce** (mistr Klaret) prostřednictvím svých latinsko-českých slovníků (**Bohemář, Glosář, Vokabulář**) shrnul a rozšířil české odborné názvosloví. Ve velmi kvalitní češtině vznikají veršované **legendy: o svaté Kateřině, o svatém Jiří, o svatém Prokopu...** Vznikl též **Pasionál**: český překlad (doplňný o českou tematiku) nejpopulárnější středověké sbírky legend – prozaického latinského spisu **Zlaté čtení** (Legenda aurea) od italského kněze Jacoba de Voragine (13. století).

Karlovy významnými právními dokumenty (psanými latinsky) se staly *Zlatá bula Karla IV.* (základní zákon Svaté říše římské) a neúspěšně prosazovaný český zákoník *Majestas Carolina*.

Lucemburská doba se vyznačuje také všestranným **rozvojem měšťanstva** jako nového stavu (vlivné společenské vrstvy). Svět řemeslníků, ale také studentů se stává konzumentem i tvůrcem slovesných děl nových žánrů i stylů. Vznikají milostné písně, vycházející z dvorské poezie, ale odrážející neurozené, lidové prostředí: *Dřevo se listem odievá, Závěšova píseň*.

Objevují se i **satirická díla**, zejména *Satiry o řemeslnících a konšelích* (z *Hradeckého rukopisu* z Hradce Králové) nebo *Podkoní a žák* (parodie na akademickou disputaci, tedy učenou diskusi, zachycuje spor dvou chudých mladých mužů, v němž se odhaluje bída jejich sociální pozice). Drama *Mastičkář* je výsměšnou travestií pašijové velikonoční hry o Ježíšově ukřižování: jde vlastně o happening naplněný drsnou kritikou kramářského šejdířství i pobožnůstkářské přetvářky.

Vláda Karlova syna a nástupce **Václava IV.** (český král 1378 – 1419, římský král do 1400) je ve výtvarném umění naplněna **krásným slohem**, tedy takovou formou vrcholné gotiky, jež prostřednictvím formálně vytríbených prostředků dospívá k vyjádření niterných, smyslově i duchovně náročných obsahů. Za literární období krásného slohu můžeme považovat dvojici alegorických dialogů. První z nich je prvním beletristickým dílem z prostředí českých Němců, nazývá se *Oráč z Čech* a jeho autorem je **Jan ze Žatce (Johannes von Saaz)**: oráč tu vyčítá Smrti, že mu vzala milovanou manželku, a Smrt své počínání obhajuje (mj. tím, že je jedinou spravedlností na světě, protože potká každého). Druhý dialog je v češtině, jmenuje se *Tkadleček* a titulní postava mladého muže v něm vyčítá Neštěstí, že mu odloudilo dívčinu lásku.

1-6 Česká slovesná tvorba v éře husitství a počínající renesance

V průběhu 14. století naplno vypukla **krize západoevropské feudální společnosti**, ztělesněná **krizí katolické církve**. Ta spočívala v tom, že duchovenstvo nadřazovalo ekonomické a politické zájmy nad pastorační činnost. Vše se vystupňovalo do krajní polohy **papežským schizmatem**, tedy dvojpapežstvím, a posléze dokonce trojpapežstvím mezi římskými a avignonskými papeži. Církevní poměry se staly terčem široce sdílené kritiky. V hlavní centrum nespokojenosti se proměnily České země, přičemž intelektuálním ohniskem tohoto odporu se stala **Pražská univerzita**: čerpala z odkazu anglického univerzitního mistra Johna Wycliffa (Jana Viklefa), byť za to zaplatila odchodem většiny cizinců a poklesem mezinárodní prestiže. Hlavními osobnostmi šířícími v české veřejnosti požadavky na reformu církve i společnosti směrem k ideálům prvotní, apoštolské chudé církve se stali univerzitní učitelé **Jan Hus** a **Jeroným Pražský**. Jeroným přivezl Viklefovy spisy do Čech. Hus psal latinsky (*O církvi*) a česky (*Knížky o svatokupectví, Dcerka, Postila* = soubor kázání), kázal v pražské Kapli betlémské. Někdy mu také bývá přisuzován latinský spis *O českém pravopise*, jenž prosazuje zavedení diakritiky namísto dosavadních spřežek.

Hus a Jeroným byli odsouzeni kostnickým koncilem římskokatolické církve jako nebezpeční kacíři a z rozkazu římského krále Zikmunda Lucemburského (mladšího bratra Václava IV.) byli v Kostnici upáleni (Hus **1415**, Jeroným 1416). Drtivá většina významných českých šlechticů reagovala latinským *Stížným listem proti Husovu upálení* – první významnou petici českých dějin.

V Čechách se k husitství hlásily asi tři čtvrtiny česky mluvící společnosti. Husité se považovali za součást římskokatolické církve, ale zásadně proměnili podobu mše: zavedli všeobecné přijímání svátosti oltární podobojí (tedy jako chléb a víno nejen pro kněze, ale i pro všechny laiky), celou bohoslužbu sloužili v češtině, provedli reformu bohoslužebného zpěvu.

Husitská doba bývá vymezována léty 1402 – 1485. Její vrcholnou fází je **Husitská revoluce** (1419 – 1436), která začala krvavou defenestrací protihusitských konšelů z oken pražské Novoměstské radnice a pokračovala založením města Tábor a vytvořením husitských městských svazů s unikátními polními vojsky složenými ze sedláků a vedených hejtmany z řad nižší šlechty. Husité porazili 5 útočících mezinárodních křížových výprav. O prvních z těchto slavných bojů vypráví latinská *Husitská kronika* od **Vavřince z Březové**. Husitské písně (zejména česká bojová

Ktož jsú boží bojovníci) jsou zachyceny v *Jistebnickém kancionálu*. Polemické husitské spisy, namířené proti římským katolíkům, obsahuje *Budyšínský rukopis*.